

A KULTURÁLIS ESÉLYEGYENLŐSÉG ÉS A DIGITÁLIS EGYENLŐTLENSÉG JELLEMZŐI MAGYARORSZÁGON EMPIRIKUS KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

SZARVÁK TIBOR – SZOBOSZLAI ZSOLT

Bevezetés

Napjainkban a változások már nem korlátozódnak a föld valamelyik részére, hanem majdnem mindenhol (és szinte azonnal) éreztetik a hatásukat (*Giddens, A.* 1997), az ezredfordulón lévő magyar társadalom ismét elodázhatatlan lehetőség előtt áll, mert részvevője lehet egy olyan globalizációs folyamatnak, melynek része az információs és tudástársadalom kiépülésének nemzetközi megatrendje. Ebben a folyamatban új típusú egyenlőtlen helyzetek keletkezhetnek. A tudás, a kulturális tőke erősen meghatározza az egyén társadalmi szerkezetben betöltött helyét. *Varga Cs.* (2000) és mások (*Kolosi T.* 2000, *Ferge Zs.* 2000) is úgy vélik, hogy a társadalom felső harmada megszerzi a gazdasági, anyagi, társadalmi és tudástőkék többségét, míg a társadalom többsége minden tőkéből és életesélyből jóval kevesebbet birtokol. Ez az információs korban – társadalmi és területi – „digitális szakadékot” indukálhat és mélyíthet. Vagyis – némileg átértelmezve a társadalmi távolság skálát –, ez a szakadék az informáltak és az információból kirekesztettek vagy az információt értelmezni tudók¹ és az információtól még jobban „káoszba jutók” között értelmezhető. Ez az elmélet, akár a hagyományos kultúrát, akár az informatikai kultúrát tekintjük, a kulturális alrendszer területén is igaznak tűnik. Így joggal feltételezzük azt, hogy fontos a társadalom és az adott földrajzi tér adaptációs, valamint innovációs stratégiáinak teljesebb vizsgálata. Jelen tanulmányban két ún. prominencia vizsgálat² adatai alapján elemezzük a kulturális esélyegyenlőség és a digitális egyenlőtlenség jellemzőit³.

¹ Tegyük azért hozzá, hogy az információ a történelem során mindig is értéket, előnyt jelentett. Napjainkban ez a hatás minden alrendszerben fokozottabban, gyorsabban érzékelhető.

² A vizsgálatok módszertanáról lásd bővebben: *Szarvák T.* (2000): A Észak-alföldi régió a prominenciák tükrében 110-118. o. In.: Szolnoki Tudományos Közlemények IV., illetve <http://www.monitor-tki.hu/szoc.html>.

³ A tanulmányban az eredményeket általában százfokozatú skálán jelezzük. Ezek az értékek minden esetben csak az értékelhető válaszokra vonatkoznak, a következők szerint: a százás érték azt jelenti, ha minden válaszoló a maximális, a nulla pedig, ha a minimális pontszámot adta. A százfokozatú skálákon az ötven pont alatti érték általában negatív véleményt (bizalmatlanságot, ellenszenvet), míg az ötven pont feletti érték inkább pozitív véleményt (bizalmat, rokonszenvet) jelez.

A kulturális esélyegyenlőség értelmezési kísérletei⁴

A vizsgálat során megkérdezett kulturális szakemberek nagy számban éltek a kulturális esélyegyenlőség definiálásának lehetőségével. A meghatározásokat öt jól elkülönítő típusba és egy gyűjtő típusba soroltuk. Érdekes a legjellemzőbb válaszokat – különösebb kommentár nélkül – típusonként megismerni. Az idézett vélemények citálása előtt érdemes előre bocsátani, hogy tipikus megnyilvánulások között akadnak jócskán szkeptikus vagy éppen utópisztikus elképzelések is.

Az elvi, szocializációs, kodifikációs megközelítések között kiemelkedik az „alapvető emberi jog dimenzió, amely a szabadidő eltöltésében, a kulturális javak megismerésében, hozzáférhetővé tételében jelentkezik”. Mindez megfelel annak a dimenzióknak, amely a kultúrát a „közjavak” közé sorolja. A kulturális esélyegyenlőség definíciós kísérletei között a globális kultúra elérhetősége is fontos szerepet kap.

A kulturális esélyegyenlőség területi-társadalmi különbségek szerinti különbségtétele a regionális tudományok kutatási területeit is lefedi. A válaszadók szerint a fogalom „az ország lakosai közel azonos lehetőségeket élvezhessenek a kulturális fogyasztás terén, valamint a kulturális intézmények azonos eséllyel induljanak a megmaradásért”, illetve „a fővárostól mért távolság ne legyen akadály a kulturális javakhoz való hozzáférésnek”. A gazdasági különbségek szerinti definíció főként finanszírozási megközelítésű, amely szerint „anyagi okok miatt ne szűnhessen meg kulturális intézmény”.

Pozitív diszkriminatív megközelítés szerint a kulturális esélyegyenlőség „az a komplex társadalmi háló, mely az egyén és a közösség bármilyen szempontból hátrányos helyzetét akár pozitív diszkriminációval is ellensúlyozni képes azért, hogy a települési civil kezdeményezések kibontakozhassanak, azonos eséllyel vehessenek részt a központi támogatásokon, pályázatokon.” A felmérésben szereplő egyéb vélemények az egyéni igényszint különbségeit tükrözik: „a probléma abban rejlik, ha valaki a megteremtett esélyegyenlőség ellenére sem veszi igénybe a kulturális lehetőségeket” (1. táblázat).

A kulturális esélyegyenlőség definiálása kapcsán a vélemények leginkább elviszocializációs, illetve kodifikációs és területi-társadalmi megközelítésűek voltak. A kérdéskörre legaktívabban a művelődési házak, a múzeumok és a könyvtárak szakemberei reagáltak. Települési szempontból úgy tűnik, hogy a kulturális esélyegyenlőség legkevésbé a 10 ezer főnél kisebb (zónában) városokban és Budapesten mozgósítja a véleményeket, ugyanakkor a 10 és 30 ezer fő közötti kisvárosokban és a 30-90 ezer fő közötti középvárosokban aktív véleményformálást indukál.

⁴ Intézetünk a szakminisztérium megbízásából 2002 tavaszán országos kutatás keretében vizsgálta a kulturális irányítás és az intézményrendszer kapcsolatát, valamint a kulturális esélyegyenlőség néhány kérdését. Összesen 1361 kérdőívet küldtünk ki a kulturális szférát ágazatilag és területileg jól reprezentáló intézményeknek, a művelődési és művészeti intézmények, amatőr kulturális csoportok, civil szervezetek vezetőinek. A visszaküldési mutató 25 százalékos volt.

A kulturális esélyegyenlőség problémája a régiók tükrében (%)								
Probléma	észak- magyarországi	észak- alföldi	dél- alföldi	nyugat- dunántúli	közép- dunántúli	dél- dunántúli	közép- magyarországi	Összesen
elvi	4	4	6	5	2	2	5	28
globalizációs hatások		1	3		1	1	1	9
területi- társadalmi különbségek	5	4	6	3	4	3	5	30
gazdasági- társadalmi különbségek	1	2		2	1	1		9
pozitív diszkrimináció hiánya	3	1	3	3	2	2	3	16
egyéb	2	1	2	2	2	1	1	10
Összesen	15	13	19	15	11	9	18	100

Az esélyegyenlőség problémái és kezelhetősége

A kulturális esélyegyenlőséget minden szinten valamilyen mértékű problémaként kezelték a megkérdezettek. 100 fokozatú skálán átlagosan 78 (az országban) és 60 (az adott településen/kerületben) pont közöttiek az értékelések, vagyis a problémát mindenütt problémaként érzékelik, viszont sajátos módon, ahogyan az országtól a régióig és a megyén/fővárosra keresztül közelítünk az adott lokalitáshoz, rohamosan csökken a kérdéskör problematikusságának mértéke.

Az intézménytípusok esélyegyenlőség értékelésnek főbb tendenciái is plasztikusak. A könyvtárosok minden területi szinten az átlag alattinak értékelik a problémát. A levéltárosok országosan jelentősen az átlagos értékelés alatt, regionális, megyei és települési szinten viszont az átlaghoz hasonlóan értékelnek. A mozisok az országos kivételével minden szinten jóval az átlag feletti problémaként érzékelik a vizsgált kérdéskört. A múzeumok (jórészt vezető) munkatársai mindenütt kissé az átlag alattinak, míg a művelődési házak (zömében szintén vezető) népművelői kissé az átlag fölöttinek súlyozzák a problémakört. A színházi szakemberek társadalmi érzékenysége is oka lehet annak, hogy – különösen megyei és települési szinten! – az átlagos értékelést jóval meghaladó értékeket jelöltek meg.

A gazdaságilag szerényebb teljesítményt nyújtó régiókban (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld és Dél-Dunántúl) mind regionális, mind megyei vagy települési szinten jóval az átlag fölöttiek a kulturális esélyegyenlőséggel kapcsolatos megítélések. Nincs településnagyság szerinti jelentős differencia a kulturális esélyegyenlőség problémájának országos és regionális megítélésében, mivel valamennyi településtípus intézményi köre az átlaghoz hasonlóan értékelt. A megyei és a települési probléma viszont jóval az átlagtól (66 és 60 pont) eltérő értékelést eredményezett a kis- és középvárosokban (71 és 65 pont), illetve Budapesten (54 és 47 pont). Úgy tűnik tehát, hogy a kulturális esélyegyenlőség települési szinten leginkább a kis- és középvárosokban, legkevésbé pedig Budapesten okoz problémát.

A kulturális esélyegyenlőség hiányzó feltételeinek fejlesztési alternatíváit a válaszadók főként a gazdasági/finanszírozási támogatásokban, a pályázati innovációban, a fokozott társadalom- és területfejlesztésben valamint a szakmai fejlesztésekben látják. Felzárkózónak tűnik még az információs társadalom

lehetőségeinek hasznosítása is. Leginkább a települési önkormányzatok által fenntartott, jórészt lokális szintű kulturális intézmények, illetve a megyei önkormányzatok és a civil szervezetek intézményei foglalkoznak a kulturális esélyegyenlőség fejlesztési alternatíváival. Intézményi profilok szerint a művelődési házak, majd a múzeumok és a könyvtárak azok, melyek fejlesztési alternatívákat fogalmaznak meg az esélyegyenlőség növelésére. Ebben a kérdésben is a kis- és középvárosi (10-90 ezer lakos) intézmények a legaktívabbak. A hét statisztikai régió közül a dél-alföldi és a közép-magyarországi régióbeli intézmények fogékonysága magaslik ki.⁵

Jelen tanulmányunk témaköre két megközelítést fed le. Egyrészt a társadalom- és területfejlesztés alapú definíció, amely egyrészt „az átfogó térségfejlesztési programokat jelenti, amelyek révén a gazdasági növekedés megteremtheti az alapokat az egyének és a közösségek számára a kulturális igények felkeltésére és kielégítésére”. Másrészt fontos az, hogy az elmaradott térségekben megkülönböztetett forrásokat kellene biztosítani oktatásra (roma lakosság), a művészeti oktatásra és a vidéki kulturális intézmények részére.

Az információs társadalom-fejlesztés válaszok szerint lényeges az országos rendszerek kiépítése és az internetes elérések általánossá tétele, a telematikai hálózat kiépítése a telefon- és Internet díjak mérséklése, a műveltség és a tudás társadalmi presztízsének növekedése típusú megközelítések.

A kulturális esélyegyenlőség (kulcs)szereplői

A kulturális esélyegyenlőtlenség által veszélyeztetett társadalmi csoportokat a válaszadók egy tízes gazdasági skálán átlagosan az 5,34-es érték alatt elhelyezkedők körében definiálják. A tízes skálán mért öt körüli átlagérték felveti a „középre húzás” módszertani problémáját, ugyanakkor a mért átlagértékek és azok különbségei mégis értelmezhetővé teszik a problémát. Az állami és az egyházi intézmények dolgozói ezt az értéket alacsonyabban (4,60 és 4,44) átlagolják, míg a gazdasági társaságok által fenntartott kulturális intézményekben 7,26 az átlag. Vagyis, úgy tűnik, hogy a gazdasági szervezet által fenntartott intézmények dolgozóinak szociális érzékenysége lényegesen nagyobb, mint az egyházi vagy az állami intézményekben dolgozó kollégáiké. Másrészt az is lehetséges, hogy a magasabb jövedelemmel rendelkező megkérdezettek saját helyzetükhöz viszonyítva jóval magasabban húzták meg a képzeletbeli „egyenlőség” vonalat. A probléma megítélése az intézmények profilja, régiók vagy éppen település nagyság szerint is differenciálódik. Települési nagyság szerint vizsgálva a kérdéskört, azt tapasztaljuk, hogy válaszadóink leginkább a 10 ezer főnél alacsonyabb lélekszámú települések problémájaként érzékelik a kulturális esélyegyenlőtlenséget.

Lakosságszám szerint, szintén csak a minisztérium szerepét vizsgálva tapasztaljuk, hogy a kulturális esélyegyenlőségben betöltött minisztériumi szerepet leginkább a 10 ezer fő alatti (67 pont) és a 90 ezer fő feletti (66 pont) települések ismerik el. A régiók eltérően ítélik meg például a szakminisztérium befolyásoló szerepét, hiszen a közép-dunántúli régió és az észak-magyarországi régió értékelése között lényegi (57-70 pont) különbség mutatható ki. A kulturális esélyegyenlőség növelésében a megkérdezettek valamennyi érintett állami, területi, önkormányzati és intézményi

⁵ A dél-alföldi régióban 1999-2000-ben készült el a régió operatív programja. A 11 programból 6 humán fejlesztést célzó (oktatási, szakképzési, egészségfejlesztési stb.) program, s a régióban többek között információs társadalom, valamint a helyi közösség fejlesztési operatív program is készült.

szintnek feladatot szánnak. A témakör feltételezett kulcsszereplői a települési önkormányzatok (86 pont), a szakminisztérium (85 pont), a művelődési házak (84 pont) és az oktatási, tudományos intézmények (82 pont). A vállalkozásoknak, az egyházaknak, a moziknak és a levéltáraknak relatíve csekély szerep juthat.

A „digitális egyenlőtlenség” csökkentésének lehetőségei⁵

Ismert, hogy a tudás, a kulturális tőke erősen meghatározza az egyén társadalmi szerkezetben betöltött helyét. Azt is említettük már, hogy számos szerző úgy véli, hogy a társadalom felső harmada megszerzi a gazdasági, anyagi, társadalmi, kulturális tudástőkék többségét, míg a társadalom többsége minden tőkéből és életesélyből jóval kevesebbet birtokol. Az ilyen típusú egyenlőtlenséget az információs korban „digitális egyenlőtlenségnek” hívhatjuk.

A válaszadók szerint a digitális egyenlőtlenség problémaként - 100 fokozatú skála átlaga 68 pont - jelentkezik a különböző területi szinteken (ország, régió, megye, kistérség, település). A jelenség súlyosságának megítélése a helyi szint irányába emelkedő intenzitást mutat (100 fokozatú skála átlaga a kistérségi szint esetében 74, a települési szint kapcsán 70 pont). Az intenzitás alapján ez a problémacsoport leginkább az észak-magyarországi és a dél-alföldi területeken, a 15-nél nagyobb települési taglétszámmal rendelkező társulásoknál jelentkezik.

A digitális egyenlőtlenséget, „szakadékot” a minta közel kétharmada próbálta meghatározni. A definíciós kísérletek, hasonlóan az információs társadalom megközelítésekhez pénzügyi-gazdasági, lemaradáselvű, tudásalapú és komplex elképzeléseken alapulnak.

A válaszadók leginkább a területi-társadalmi szempontokat érvényesítő lemaradás elvű meghatározásokban gondolkodtak: Ezek alapján meghatározó az „aki nem fejleszt és újít informatikai téren (is) lemarad” típusú gondolkodás, illetve az „egyes térségek „füstjelekkel” kommunikálnak, más térségek a XXI sz. technikai vívmányaiival”, amely az ország keleti és nyugati részének eltérő fejlődési dinamikájára – ami a nyugat-keleti lejtő informatikai megfelelője (vagy centrum-periféria lejtő) – utal.

A pénzügyi-műszaki kérdéskör is strukturális problémát, az infrastruktúra hiányosságait taglalja. A meghatározások között kiemelkedik a „rég, analóg eszközök és az új digitális rendszerek közötti települések közötti különbség” hangsúlyozása. Számos válaszadó szerint ez az állapot a települések, kistérségek, régiók elektronikus elérhetetlenségéhez is vezethet.

A tudásalapú megközelítés azon az elven nyugszik, amely szerint az információs társadalom mozgatórugója a magas szintű, innovatív tudás és az ismeret, illetve ennek felhasználása:

- van aki egyáltalán nem képes a modern informatikai rendszerben kommunikálni,
- kistérségeken nincs Internetes kapcsolat, nem értenek a számítógép használatához,
- aki nem tudja használni, ill. nem jut hozzá számítógéphez, Internethez bizonyos területeken óhatatlanul lemarad,

⁵ Az FVM által kért vizsgálat alanyai a területfejlesztési partnerkapcsolatok szereplői közül a SAPARD kistérségi menedzserek voltak. Össességében 190 vidékfejlesztési szereplőt, menedzsert kerestünk nyitott és zárt kérdéseket egyaránt tartalmazó kérdőíves vizsgálatunkkal, amit 2002 áprilisában, postai úton bonyolítottunk le. A visszaküldési arány 58 százalékos. N=112 fő.

- egyidejűleg van jelen egy rendkívül magas technika és szaktudás, valamint a másik oldalon ennek teljes hiánya.

A komplex társadalmi megközelítések a társadalmi struktúrák működésével kapcsolatos nézeteket tükrözik:

- olyan ellentét, mely a társadalom két pályán elhelyezkedő csoportok között feszül, s technikai, érdekérvényesítő információs szempontból ragadható meg,
- informatikai eszközrendszer és felhasználás képességének az eltérő szintje a különböző társadalmi csoportok és szintek között,
- pozitív diszkrimináció az információs társadalom fejlesztésekben,
- a digitális társadalom résztvevői és az azok közti különbség, akik semmilyen képzettséggel és tárgyi eszközzel sem rendelkeznek.

A megközelítések közül érdekes regionális különbségeket találhatunk. A lemaradás elvű definíciós kísérleteket és az ezzel rokon infrastrukturális hátrányokat főként az alföldi kistérségek válaszadói, a tudásalapú és a komplex megközelítéseket inkább a dunántúli alminta említette (2. táblázat).

2. táblázat

A digitális egyenlőtlenség definíciós kísérletei a régiók tükrében (említések száma)

Régió	pénzügyi- műszaki	komplex társadalmi	lemaradás- elvű	tudásalapú	összesen
Észak-magyarországi	6		6	2	14
Észak-alföldi	1	2	5		8
Dél-alföldi	7	1	2	3	13
Nyugat-dunántúli	1	5	5	4	15
Közép-dunántúli	1	1	1	4	7
Dél-dunántúli	5	3	2	2	12
Közép-magyarországi			1	1	2
Összesen	21	12	22	16	71

Válaszadók egyértelműen a társadalmi középet jelölik meg határnak, ami alatt már érzékelhető a digitális egyenlőtlenség problémája. Ez a „középre húzás” minden régióban érvényes. Árnyaltnyi különbségként megemlíthető az, hogy a Közép-Magyarországon a válaszadók a középosztályt szélesebbnek, a Dél-Alföldön szűkebbnek gondolták⁶. Még ennél is homogénebb a kép a települési lejtő vizsgálatokor, ugyanis a minta több mint fele szerint az 5000 fő alatti településeket (és lakóikat) már fokozottabban érinti ez a kérdés. Egyedül a nyugat-és közép dunántúli, valamint a központi régió válaszadói gondolták úgy, hogy a 3000 fős lélekszám az a határ, amelynél kisebb lakosságú településeken érvényesülhet a digitális szakadék társadalmi-területi problémája.

A digitális „szakadék” csökkentésében a válaszadók többsége szerint komoly szerepe lehet a kistérségi SAPARD programok megvalósításának. A SAPARD programok szerepét a minta kétharmada indokolta. A pozitív válaszok lényegi elemei az innovációs tényezők bevonásán alapulnak:

- javul a kapcsolattartás a kistérségben, és az információáramlás is felgyorsul,

⁶ A Közép-Magyarországon jelölt átlagos érték a 10 fokozatú társadalmi skálán a 3-as, Dél-Alföldön pedig az 5,4-es.

- az informatikai kultúra, technika népszerűsítése és terjesztése a legfontosabb a térségben,
- minden megvalósítandó projekt új tudást, információt jelent,
- internetes portál, hírlevél, reklámfelület mindenki számára elérhető lesz,

Jelen kutatásból is kitűnt, hogy az információs társadalomban való sikeres helyi, térségi és társadalmi szereplés, a sorra születő ágazati, területi stratégiák hatékonyságát növeli az a tény, hogy az adott terület milyen informatikai háttérrel, már kialakult informatikai kultúrával, szocializációval rendelkezik. Így a települési és társadalmi „digitális szakadék” szűkítéséhez már a közeljövőben hatékonyabb állami szerepvállalás szükséges. Ezen szerepvállalás lényeges eleme lesz az, hogy milyen eszközökkel növelhető az informatikai kultúra. Erre a kérdésekre a válaszadók közül 71 fő írta le rövid elképzelését. A nyitott kérdések tartalomelemzése után főként az intelligens területfejlesztéshez - ezt a kategóriát leginkább a nyugat-dunántúli minta jelölte meg - és a képzéshez kapcsolódó kategóriák voltak a dominánsak:

- Teleházak, telekunyhók létesítése, működtetésük támogatása,
- hozzáférés biztosítása a legkisebb településen,
- településenként legyen mindenki számára ingyenes Internet hozzáférés és számítógépes ismeretek oktatása,
 - az állami oktatási rendszer ilyen irányú megerősítése mind technikai, mind humán vonatkozásban,
 - a holtig tartó tanulás rendszerében erősíteni kell az informatikai jelenlétet, az oktatók felkészültségét.

A pénzügyi, költségvetési tényezők között az állami szerepvállalás főleg a hálózatok kiépítésére és a kedvező internetes költségek kialakítására vonatkozott:

- források biztosítása infrastrukturális háttérhez,
- kedvező pályázati lehetőségek a hardverfejlesztésnél (vállalkozások, lakosság is), kedvező díjtételű szolgáltatások,
- mindenképpen alacsonyabb telefon percdíjakkal és olcsóbb számítástechnikai eszközökkel.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a kultúra és a tudás szemszögéből közelítettünk a társadalmi-területi egyenlőtlenségekhez. A hipotézisünk az volt, hogy az információs társadalom olyan új szemlélet, amelyet az emberiség eddigi léte során létrejött és párhuzamosan létező gondolkodásmódok, kultúrák, értékrendszerek egymásra hatása jellemez, s amelynek középpontjában az értékteremtő, értékközvetítő, értékötöző információ- és tudásteremtés áll. A központi új érték a tudás, a tudás világ- és társadalomformáló hatása, sőt a tömegkultúra magas tudással való folyamatos feltöltése (*Varga Cs.* 2000).

A kutatás eredményeként megállapíthatjuk, hogy a hagyományos és az új (informatikai) kultúra befogadását alapvetően befolyásolja a településméret. Kialakulóban van tehát társadalmi-területi szempontból a „digitális szakadék”. Mivel ma még azonban ebben a kategóriában is főként a korábbi differenciáló tényezők (iskolai végzettség, foglalkozási státusz, jövedelem, települési helyzet) hatnak komoly állami szerepvállalás szükséges a települési és társadalmi „digitális szakadék” további

szűkítéséhez. Ebből a két kutatásból is leszűrhető az a megállapítás, amely szerint az információs és tudástársadalom egyik fő eszménye a fragmentáció-mentesség egyelőre nem érvényesül az országban.

Ezért lehet érdekes az, hogy van-e olyan geográfiai tér, amelyben jobban adaptálták az informatikai kultúrát, vagyis hatékonyabban élnek az Internet nyújtotta lehetőségekkel. Az információs társadalomban való sikeres helyi, térségi és társadalmi szereplés, a sorra születő ágazati, területi stratégiák hatékonyságát növeli az a tény, hogy az adott terület milyen informatikai háttérrel, már kialakult informatikai kultúrával, szocializációval rendelkezik. Ilyen jellemzőket főleg a városokban (és agglomerációjukban) találtunk. Bár az információs társadalom fejlesztések koordinálatlansága is jellemző (*Kanalas I. 2002*).

A vidéki térségek esélye a vidékfejlesztés klasszikus, és az információs kor meghatározta fejlődés különbségében rejlik. Ez utóbbi fejlesztési irány egészen más fejlődési utat, a hagyományalapú, a térség megtartóerejét növelő információs és tudástársadalmi innovációt, a hardver (infrastruktúra) és a software (humán feltételek) párhuzamos fejlesztési irányát alapozhatja meg.

IRODALOM

- Csörgő Z.* 2002: Hagyományalapú tudástársadalom. – In: *Csörgő Z.-Varga Cs.* (szerk.): A Tudás társadalma. Információs Társadalom könyvek 5. pp. 501-509.
- Ferge Zs.* 2000: Elszabaduló egyenlőtlenségek. – Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Giddens, A.* 1997: Szociológia. – Osiris. Budapest.
- Kanalas I.* 2002: Az internet használat néhány jellemzője a Dél-Alföldön. In: *Csörgő Z.-Varga Cs.* (szerk.): A Tudás társadalma. Információs Társadalom könyvek 5. pp. 340-356.
- Kolosi T.* 2000: Terhes babapiskóta. A rendszerváltozás társadalomszerkezete. – Osiris. Budapest.
- Szarvák T.* 2000: Az Észak-alföldi régió a prominenciák tükrében. – Szolnoki Tudományos Közlemények IV. pp. 110-118.
- Szarvák T.-Szoboszlai Zs.* 2002: Az értelmiség mintaadó szerepének lehetőségei az információs társadalomban. – In: *Csörgő Z.-Varga Cs.* (szerk.): A Tudás társadalma. Információs Társadalom könyvek 5. pp. 594-608.
- Szarvák T.* 2002: Az információs kor trendjeinek, jellemzőinek megjelenése a SAPARD kistérségekben. – Kézirat. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Osztály. Szociológiai módszerek a városvezetésben. <http://www.monitor-tki.hu/szoc.html>
- Varga Cs.* 2000: Vidékfejlesztés az információs korban, avagy a lokalitás esélyei. – Vidékfejlesztők kiskönyvtára. Agroinform Kiadóház. Budapest.
- Varga Cs.* 2000: Intelligens régiók Magyarországon az információs társadalom fejlesztését szolgáló programok helye, szerepe a területfejlesztésben. – Harmadik Évezred Alapítvány, Stratégiakutató Intézet.